

OTÁZKA NÁRODNÍ A DOBOVÉ SPECIFIČNOSTI (NATURALIZACE A EXOTIZACE)

Teorie a kritika překladu

Mgr. Božana Niševa, Ph.D.

Věrnost, volnost a adekvátnost překladu

- Vztah mezi originálem a jeho reprodukcí v cizím jazyku je jednou z ústředních překladatelských otázek.
- Některé kultury pokládaly vztah mezi obsahem a jazykovou formou za neporušitelný, proto se texty **kanonizovaly** a jakýkoli zásah do nich se vylučoval.
- Na nejnižším stupni souvisí tento postoj pravděpodobně s **tabuizací** slova – s vírou, že pojmenování v sobě obsahuje cosi z podstaty předmětu či osoby.
- V rozvinutějších kulturách se text prohlašuje **za projev vyššího vnuknutí** a připisují se mu magické a mystické vlastnosti, vtělené nejednou do uspořádání písmen a slov (staroindické Védy, starozákonné texty hebrejské ad.)
- Na druhé straně si **římská antika** už uvědomuje protiklad obsahu a formy (Cicero, podle něhož doslovně překládají pouze lidé „málo výmluvní“, dále Horatius). Obecně lze říci, že v římské praxi překlady byly spíš parafrázemi, původní autoři se předělávali, opravovali a doplňovali.

- **Středověk** zaujímá k těmto otázkám dualistické stanovisko.
- U **sakrální literatury** připomíná převládající postoj v mnohém kulturu hebrejskou. V epoše ideologických sporů mezi různými formami křesťanství hraje důležitou úlohu autentičnost textu (např. Vulgáta – sama překlad – se kanonizuje a její překlad do lidového jazyka se nepřipouští.) Pokud se překlady vůbec vyskytují, vyznačují se doslovností.
- Naproti tomu u **světské literatury** se rozdíl mezi původním a přeloženým textem stírá, ba prakticky zaniká. Originál v našem pojetí neexistoval – hrál pouze roli jakéhosi pramenného materiálu.
- Ve známé podobě se protiklad věrnosti a volnosti znovu vynořuje až v **novověku**.
- **Renesance** jasně rozlišuje mezi tvorbou původní a přeloženou, uznává autorskou individualitu a vysouvá do popředí hledisko poznávací (tento postoj posilovala i znalost římské kultury). Vynález knihtisku, rozvoj národních jazyků a růst vzdělání – to všechno je předpokladem a důsledkem překladatelské činnosti.

- V tomto období se objevují také **první formulace překladatelských zásad**.
- Např. francouzský humanista, spisovatel, překladatel, básník a tiskař Étienne Dolet vyjmenovává pět hlavních zásad pro překladatele:
 1. Dokonale pochopit originál.
 2. Dokonale znát jazyk originálu i překladu.
 3. Vyhýbat se doslovnému překladu.
 4. Používat každodenního jazyka, vyhýbat se řídkým výrazům a neologismům.
 5. Volit a uspořádat slova tak, aby vznikly harmonické kadence a lahodný styl.

(Viz jeho teoretický traktát *La manière de bien traduire d'une langue en aultre* [Způsob dobrého překladu z jednoho jazyka do druhého], který vyšel v roce 1540.)

- Humanistický překlad se vyznačuje **interpretačním charakterem** – základním cílem překladu je **užitečnost** (zprostředkovávání poznání).

- Vrcholný projevem dobových metod jsou **reformační překlady bible**. Jejich výjimečné postavení vyplývá z toho, že byly základní zbraní v ideologickém boji. Důležitost textu si žádala maximální přesnost. Na rozdíl od jiných překladů, které předpokládaly u čtenáře jistou úroveň vzdělání, snaží se biblické překlady zasáhnout co nejširší vrstvy. To posiluje jejich **lidovost** a **navazování na živý, hovorový jazyk**. To posouvalo dopředu vývoj národního jazyka (důležitá úloha Lutherovy bible [*Nový zákon* poprvé 1522, *Starý zákon* 1534] ve vývoji němčiny).
- V tomto období se problém tzv. překladatelské volnosti **ideologizuje**.
- **Katolické překlady** (jejichž vznik byl reakcí na překlady protestantské) se snaží o co největší doslovnost. **Protestantské překlady** se nevázaly jen na text *Vulgáty*, ale sahaly i po původních verzích, typické pro ně jsou celkově uvolněnější a historicky uvědomělý přístup – takový postoj zvýrazňuje úlohu **interpretace textu**.
- **Volnost** se chápe především jako **přizpůsobení jazykového výrazu** a využívá se v ideologickém zájmu ke **zpřístupnění překládaného textu**, ke zdůraznění národního a lidového charakteru překladu.

- **Klasicismus** – ve shodě s převládajícím racionalismem a vírou v objektivně poznatelné zákony, ovládající nejen materiální svět, ale také duchovní sféru a estetiku – se snaží u překladu postupovat **v souladu se zákonitostmi krásy a úměrnost.**
- Klasicisté využívají volnosti ne proto, aby dílo zpřístupnili, ale aby ho **přizpůsobili, zdůraznili jeho obecné rysy** a oslabili znaky vázané na konkrétní prostředí nebo epochu. Přísné vědomí žánrových definic a respektování současných kánonů je vede k tomu, že se překládá zásadně **formami běžnými v cílové kultuře.** Překlad tedy nemůže znamenat rozšíření repertoáru výrazových prostředků, jak to bylo za renesance. Autoři se zdokonalují, přizpůsobují se současnému vkusu, ba i formám společenského styku.
- V kontextu klasicismu je tedy **volnost** prostředkem vnášení estetických a ideologických názorů do textu. Překladatel se soustřeďuje na reprodukci „**ducha díla**“, který se interpretuje jako **soubor estetických hodnot.** Takovýto postoj vyžaduje pevná estetická kritéria a jasně vyhraněná definice žánrů. „**Adaptační postupy** lze hodnotit jako uplatnění komunikačního stanoviska – překladatel se snaží přizpůsobit dílo pevně vykrytalizovaným očekáváním čtenáře.

- **Romantická estetika** vyzvedávala jedinečné, zvláštní, chápala umělecké dílo jako výraz génia jednotlivce a takový postoj se odráží i v poměru k překladu.
- Romantici se snaží **do detailu zachovat všechny individuální rysy originálu**.
- Epoque zesíleného národního a historického cítění se ve zvýšené míře **zajímá o kolorit původního díla**. Nešlo tedy výlučně o obsah, ale o jedinečnost výrazu a k tomu se družil **osobitý postoj k jazyku jako k výrazu národního ducha**.
- V překladatelské praxi to znamenalo návrat k **doslovnosti** – v případě konfliktu se zachovává jazykové vyjádření, a to i za cenu prozaického překladu básnického díla.
- Romantické zdůrazňování **věrnosti** má tyto pozitivní stránky: vnášení **cizích formálních prvků nutí jazyk vyrovnávat se s nimi a rozšiřuje rejstřík jeho možností**, totéž platí také o vyjadřovacích možnostech jazyka. Zájem o kolorit vede k **poznání historické podmíněnosti** literatury vůbec a překladu zvlášť. **Úsilí o doslovnou reprodukci** má za následek rozlišování subjektivních zásahů do díla, a tak se vytváří **pojem překladatelské koncepce**.

O čem svědčí tento stručný historický náčrt?

- „**Věrný**“ překlad v tom smyslu, jak se populárně chápe, **vlastně neexistuje**.
- Ty stránky uměleckého díla, na něž se v dobových názorech klade důraz, se reprodukuje co nejpřesněji, kdežto u ostatních se překladateli ponechává jistá míra samostatnosti. **Přístup k reprodukci lze považovat za indikátor** převládajících filozofických a estetických principů:
 - Tzv. ‚volnost‘ je příznačná pro estetické soustavy, které nadřazují obecné jedinečnému, a ideologickým východiskem takové estetiky je zpravidla **noetický objektivismus**.
 - Tzv. ‚věrnost‘ je příznačná pro estetické soustavy, které nadřazují jedinečné obecnému, a ideologickým východiskem takové estetiky je zpravidla **noetický subjektivismus**.

Novější přístupy k problematice

- Vycházíme-li ze **zástupné funkce překladu** a považujeme umělecké dílo za soubor estetických hodnot, pak musíme vyžadovat, aby překlad reprodukoval tento **soubor jako celek**, a dokonce: překlad má sloužit především poznání těchto hodnot, a teprve druhotně zprostředkování cizí kultury, jazyka nebo materiální specifiky. Z hlediska reprodukce originálu pojmy **„věrnost“** a **„volnost“** přestávají být **ústředním protikladem** – v překladu tyto dva pojmy jsou v **dialektické souhře**.
- Vzhledem k odlišně definovaným kritériím přestává se vůbec pracovat s pojmy **„věrnost“** a **„volnost“** a moderní teorie překladu zavádí pojem **„adekvátnost“**.
- Nejdůležitější rozdíl oproti starším přístupům je v tom, že se **umělecké dílo** pojímá jako **celek**, vyžaduje se **reprodukce jeho totality**, nikoli jednotlivých složek. Tak se **ústředním bodem nového pojetí** stává **vztah mezi celkem a částí**, rovnováha mezi obecným a jedinečným.
- Na základě těchto teoretických poznatků a praktických zkušeností J. Levý buduje svou teorii **realistického překladu**.

Národní a dobová specifičnost

- Cílem překladatele je zachovat nejen **význam** dobově a zabarvených složek díla, ale i jejich hodnotu **koloritní**. Jinými slovy: zachovat **národní a historické specifičnosti originálu**.
- I když **národní specifičnost** je sama o sobě **jev historický**, nemusí být vždy rys dobový zároveň součástí národní specifičnosti; jsou to historické jevy v podstatě mezinárodní, např. rytířská kultura feudální, která bude od překladatele vyžadovat řešení **dobových reálií** (oděv, výzbroj) i společenských konvencí a psychických rysů.
- První otázka je, **co do národní a dobové specifičnosti patří** a co z toho je účelné zachovávat. Vyjdeme z definice překladu: přeložit dílo znamená vyjádřit je – v jeho jednotě obsahu a formy – jiným jazykovým materiálem.
- Jen tam, kde je **lexikální jednotka** nositelem významu typického pro historické prostředí originálu, je ji někdy **možno ponechat** v původním znění: to je případ „bytových“ slov jako *rikša, častuška, tomahavk, kindžál*.

- Při těsné souvislosti jazyka s myšlením **odráží jazyk v některých svých vyjadřovacích prostředcích přímo i psychické založení národa**, jinými prostředky zase, aspoň v cizinci, vyvolává představu jistých psychických rysů.
- Např. **Dojem charakteristického způsobu myšlení** vzbuzují *ruské zdrobněliny* (*holoubkové, dušičky, miláčkové*) a úryvkovitý zámlkový styl ruských dialogů: replika Akuliny z Gorkého *Měšťáků*: „*Drahoušku, vždy je... Drahoušku! Copak já něco říkám! Já i v koutku... Jen si nenadávejte! Nehádejte se! Miláčkové!*“ Dnes již jsou **anglické zdrženlivé, oslabené výrazy** (*understatement*) běžně nahrazování českým výrazem plným, silnějším (i když v praxi dochází k častým chybám): „*I am afraid I cannot*“ se nepřekládá „*obávám se, že nemohu*“, ale „*bohužel nemohu*“, angl. „*rather*“ častěji „*hodně*“ než „*poněkud*“ aj.
- Literární dílo je fakt historicky podmíněný, a tedy neopakovatelný, mezi originálem a překladatelem **nemůže být vztah totožnosti** (dva duplikáty anebo duplikát a kopie), proto nelze zachovat specifičnost do všech důsledků. Mezi originálem a překladem **není však také přesně takový vztah jako mezi objektem a jeho odrazem** (skutečnost a umění, případně literární předloha a samostatné variace na její téma).

- **Při překládání nejde o mechanické uchování formy**, nýbrž o její významové a estetické hodnoty pro čtenáře. V **otázce národní a dobové specifičnosti** nejde o to, zachovat všechny jednotlivosti, v nichž se uplatnilo historické prostředí vzniku, jako spíše **vzbudit ve čtenáři dojem, iluzi dobového a národního prostředí**.
- Literární dílo přejímá obsahy ze společenského vědomí a realizuje je sdělovacím prostředkem, jazykem; proto konkretizace díla může být nezakreslená jen tehdy, **shodují-li se společenské vědomí i sdělovací prostředky autora a čtenáře**.
- **Jazyky se vyvíjejí**, hlavně ve svých **stylistických hodnotách**: vyjadřovací prostředek, který byl autorem zamýšlen jako výraz hovorový a soudobým čtenářem také tak chápán, může v dalších generacích pozbyť hovorovosti, nebo se dokonce stát archaismem. Proto dnešní cizí čtenář chápe dílo zakresleně a **překlad by měl vycházet z nezakreslené konkretizace prvotní**.
- Jinými slovy: překladatel se musí rozhodnout, **do jaké míry může předpokládaného čtenáře konfrontovat s příznaky cizího prostředí**, jejichž podstata a stylistická i významová hodnota nemusí být v novém kontextu zcela jasná.

- Tyto jevy (příznaky cizí kultury) lze rozdělit do tří skupin:
 1. **Materiální specifika** – výrazy označující jevy společenské skutečnosti a materiálního bytí země vzniku: reálie, prvky koloritu, označení úřadů a institucí.
 2. **Jazyková specifika** – jevy spojené s jazykem, v němž bylo dílo napsáno. Škála těchto jevů je velmi široká; sahá od vlastních jmen přes oslovení a zdvořilostní formule až po frazeologii a idiomatiku, včetně přísloví a pořekadel. Patří sem i otázka využívání různých forem jazyka (nářečí, slang, nespisovné prvky vůbec).
 3. **Specifika kulturního kontextu** – vlastnosti textu podmíněné příslušností k jisté kultuře a literární tradice: výstavba textu, způsob jeho vnitřní návaznosti, větná a nadvětná stylistika. Do jisté míry sem patří i otázka básnické formy a její sémantické a asociativní hodnoty, která je rovněž podmíněná literárním kontextem. V širším smyslu sem lze zařadit i narážky a ozvěny, zejména literární, a odrazy představ o světě spojených s danou kulturou.

- Vzhledem k opozici „my – oni“ (viz blíže Lotman, 1969: 460-477) lze rozlišit **tři typy překladů**:
 1. Pokud v překladu prvky cizí převažují nad domácími, tento stav můžeme označit za **exotizaci**.
 2. Pokud prvky domácí převažují nad cizími, tento stav můžeme nazvat **naturalizací**.
 3. Prvky domácí a cizí se udržují v rovnováze (někdy se užívá termín **kreolizace**).
- Podstata problému při reprodukci specificky národních prvků je v tom, že **nositeli významu** se stávají prostředky těsně spojené s jazykem a kulturou originálu (tzv. exotické prvky), a proto je jejich **komunikativní složka** v novém prostředí **oslabená**.
- To, co je v **překladu exotické a příznakové** se v **originálu** právě pro svou běžnost cítí jako **bezpříznakové**.
- **Převzetí exotických elementů (exotizace)** do překladu **zdůrazňuje složku koloritovou** (která v originálu mohla být přítomná jen oslabeně), ale oslabuje komunikativnost a nejednou i původní text zkresluje.
- Opačným postupem je **zachování funkce – náhrada** takovýchto prvků **analogickými prostředky domácími (naturalizace)**.

- Na první pohled by se mohlo zdát, že jde o obměnu protikladu volnosti a věrnosti. Ve skutečnosti je situace složitější:
- **Překlad** je svou podstatou **jevem dvojdovým**: na jedné straně se vnímá na pozadí domácího literárního kontextu, na druhé si čtenář uvědomuje, že jde o produkt cizí kultury, a proto vyžaduje do jisté míry zachování stop jeho původu.
- O použití určitého postupu v konkrétním případě rozhoduje nejen **tradice a kontext domácí literatury**, ale také **vztah mezi oběma kulturami**.
- Nabízejí se proto tyto obecné zásady, kterými by se měl řídit překladatel:
 - a) V překladu má smysl **zachovávat jen ty prvky specifická**, které čtenář překladu může cítit jako charakteristické pro cizí prostředí, tj. jen ty, které jsou schopny být nositeli významu „národní a dobová specifická“. Všechny ostatní, které čtenář nechápe jako odraz prostředí, nejsou schopny konkretizace.
 - b) Za ty **prostředky, pro které domácí jazyk nemá ekvivalenty** a které v původním znění nemají schopnost vyvolat iluzi prostředí originálu, je možno **substituovat domácí analogii** bezpříznakovou, neutrální, která není jasně spojena s dobou a místem překladu. Nemůžeme-li zde prostředí originálu vystihnout, **je nutné se vyhnout aspoň jasnému rozporu s ním**.

a) Zachovávání prvků národní a dobové specifičnosti (příklady)

- Překladatel z angličtiny nezachová zvyk připojovat ke jménu vdané ženy nejen příjmení, ale i křestní jméno manžela, protože v této pojmenovávací konvenci český čtenář nemusí poznat jméno typické pro Anglii: *Thackerayova hrdinka Amelia Sedley se po provdání jmenuje Mrs. George Osborne; to přeložíme nikoli jako Jiří Osbornová, ale paní Osbornová nebo paní Amélie Osbornová.*
- Podobné řešení vyžadují také společenské konvence, mezi nimiž patří např. oslovení: V překladech z ruštiny jsou jisté zdvořilostní obraty pocit'ovány jako specifické, např. patriarchální „bát'uška“. Na druhé straně není možné překládat každé francouzské „Monsieur“, „Madame“ nebo anglické „Sir“ českým „pane“. Takové „*Ano, pane*“, „*Ne, pane*“, „*Půjdete k obědu, pane?*“ působí v českém dialogu rušivě a nevyvolá představu francouzského prostředí. Lépe je **řídít se zde českým územ**, který zdvořilostní oslovení buď vůbec vynechá, nebo užívá titulů „pane profesore“, „pane řediteli“ apod.
- Národně specifická může být i forma. U některých zvláštních exotických forem se i verš jasně cítí jako součást národní specifiky a v takových případech by převedení do běžné domácí formy báseň ochudilo.

b) Substituce domácí analogií (příklady)

- Na stopy domácího prostředí je nutno dávat pozor při substituci *oslovování, reálií, přísloví, lidových rčení, místních a historických narážek*.
- Právě vědomí národní specifičnosti odlišuje problematiku při *překládání měr a vah od překládání měny*.
- **Nezvyklé měrné systémy**, např. ruský a anglický, často **nahrazujeme domácí metrickou soustavou**. I když *aršíny, stopy, pinty, gallony* apod. mají jistou hodnotu koloritní, nemají zase pro české čtenáře jasný významový obsah.
- **Převádět cizí měnu není možné**, protože měna je charakteristická vždy pro určitou zemi a koruny by nám lokalizovaly překlad do našeho prostředí. Je třeba tedy ponechat *rubly, pesety, marky, centy*. Případně je možné pro srozumitelnost převádět méně známé mince na známější: místo anglického „crown“ překládat „pětišilink“, místo „guinea“ – „libra“; podobně místo „tři červonce“ – „třicet rublů“, místo „deset louisdorů“ „dvě stě franků“.

b) Substitute domáci analogií (příklady)

- **Časový a místní odstup** působí, že některé ohlasy prostředí originálu přestanou být v jiné společnosti srozumitelné, nejsou sdělitelné normálními prostředky, a proto je často potřeba dát místo přesného překladu buď **vysvětlení**, nebo naopak jen **náznak**.
- ✓ **Vysvětlení** je namístě, uniká-li našemu čtenáři něco, co pro původního čtenáře bylo obsaženo v díle; není správné vysvětlovat náznak, doříkat zámlku, dokreslovat dílo tam, kde ani pro čtenáře originálu nebylo vše naplno řečeno.
- ✓ **Náznak** je namístě, není-li plné vyjádření možné, protože uměleckým prostředkem se stal sám jazykový materiál, tedy ta složka, která v překladu nemůže být zachována.
- **Velkou potíží pro překladatele jsou narážky na fakta běžně známá v době a oblasti vzniku originálu**, ale neznámá v prostředí, do něhož se dílo převádí. Např. v Stendhalově románu *Červený a černý* tehdejší deníky *Constitutionel* a *Quotidienne* zcela jasně politicky zařazují své odběratele. Takové historické narážky mají v díle podobnou hodnotu jako básnický obraz: obecnou, abstraktní myšlenku („liberální noviny“, „redakční royalistické noviny“) vyjadřují v podobě jedinečné, konkrétní představy. **Poznámky pod čarou v takových případech nevyhovují**. Daleko menší porušení originálu je **vsunout obratně takové vysvětlení přímo do textu a uvést**: „*odbírá liberální Constitutionel*“, „šel do královského paláce Whitehallu“ apod.

b) Substituce domácí analogií (příklady)

- **Náznak** je namístě tam, kde **není možné plné přetlumočení**. Je-li na pozadí celonárodního jazyka užito místní nářečí nebo jazyk cizí, stává se cizorodý jazykový systém sám o sobě **uměleckým prostředkem**.
- Nahradí-li se cizí jazyk prostě normální češtinou, ztratí svou charakterizační hodnotu. Nejpříjemnější řešení je snad **přeložit významově závažné cizí věty do češtiny a k naznačení cizosti promluvy ponechat jen běžné pozdravy a krátké odpovědi**, které jsou jasné ze souvislosti (zvláště opakuje-li se hlavní myšlenka v sousední větě česky); tedy cizojazyčné promluvy jen naznačit a ten náznak případně kombinovat s vysvětlením (*prohodil turecky*).
- **Ještě obtížnější je překlad místního nářečí**. Charakterizovat mluvčího jako obyvatele Bavorska nebo Bretaně není českými jazykovými prostředky možné; **jediné, čeho může překladatel dosáhnout, je odlišit řeči venkovana od jazykově vyspělejších postav**, které mluví celonárodním jazykem.

Překlad tzv. bezekvivaletní slovní zásoby

- Příklad, kdy v jednom jazyce určitému výrazu neodpovídá v jazyce druhém žádná lexikální paralela označujeme termínem „**bezekvivalentnost**“.
- Podle L. S. Barchudarova (1975, s. 75n., cit. podle Hrdlička 2003) lze mezi lexikálními jednotkami dvou jazykových systémů vyčlenit tři základní typy sémantických vztahů:

1. úplnou shodu
2. částečnou shodu,
3. absenci shody.

Ad. 1. Tento případ je poměrně řídký, týká se nejčastěji názvů zemí, měst, dnů v týdnu apod., dané lexikální jednotky mají v tomto případě v podstatě pouze jeden význam.

Ad 2. Tato alternativa, se vyskytuje nejčastěji: jednomu slovu výchozího jazyka odpovídá více sémantických ekvivalentů v jazyce cílovém a naopak. Korespondence významů slov v různých jazycích je však pouze částečná, rozsah významů i jejich vzájemný poměr může být velmi rozmanitý (blíže viz např. Ja. I. Recker 1974, s. 57, cit. podle Hrdlička 2003).

Ad 3. Jak jsme již naznačili, jedná se o situaci, kdy v inventáři toho či onoho jazyka není pro určitou lexikální jednotku druhého jazyka ekvivalentní výraz (nejčastěji v odborné terminologii nebo lexiku z oblasti reálií).

Překlad tzv. bezkvivaletní slovní zásoby – překladatelská řešení

- **Transliterace**, která spočívá v převzetí cizojazyčného výrazu. Překladatel zachycuje původní grafickou, resp. zvukovou podobu původního výrazu. Transliterace je při překladu bezkvivalentního lexika častým postupem, řada takto převedených slov se mnohdy integruje do cílového jazyka.
 - V četných případech nemusí vždy jednat o čistou transliteraci, ale o **směs transliterace a transkripce** (např. *Дженерал електрик къмпани*), nebo že lze používat transliteraci a transkripci jako samostatné postupy.
- Druhým způsobem je **kalkování**, jež spočívá v doslovném překladu morfému původní lexikální jednotky. Např. německý výraz *Dienstwagen* je věrně přeložen jako *служебная автомашина* (L. K. Latyšev 1981, s. 123).
- Třetím překladatelským postupem je **opisný (vysvětlující) překlad**. Opisný překlad ozřejmuje lexikální jednotky výchozího jazyka pomocí vysvětlení ve formě sousloví nebo věty, které odhalí její podstatné rysy, viz např. anglickou verzi ruského *борщ* – *beetroot and cabbage soup* (což přeloženo do češtiny znamená *polévka z červené řepy a zelí*).
- Čtvrtou možnost představuje **překlad přibližný**, jehož podstatou je hledání **nejbližšího podobného domácího protějšku (analogie)**, který by se s původním významem shodoval v základních rysech.

POUŽITÁ LITERATURA

HRDLIČKA, Milan: Nad překladem tzv. bezekvivalentní slovní zásoby. In: *Literární překlad a komunikace*, Praha 2003, s. 139-142.

LEVÝ, Jiří: *Umění překladu*, Praha 1998.

VILIKOVSKÝ, Ján: *Překlad jako tvorba*, Praha 2002.

Лотман, Ю. М.: О метаязыке типологических описаний культуры. В: *Труды по знаковым системам*, IV. Тарту 1969.